

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

О. М. БОЙКО

ЛІКВІДАЦІЯ НЕПИСЬМЕННОСТІ В УКРАЇНІ
У 1920–1927 РОКАХ

Монографія

Умань
ВПЦ «Візаві»
2016

УДК 37(477)(09)(043.3)

ББК 37(09)(477)

Б 72

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 7 від 27 грудня 2016 р.)

Рецензенти: **Петренко Н. М.**, доктор педагогічних наук, професор
Рівненського державного гуманітарного університету

Коляда Н. М., доктор педагогічних наук, професор
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

Албул І. В., кандидат педагогічних наук, доцент
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

Бойко О.М.

Б 72 Ліквідація неписьменності в Україні у 1920–1927 роках: монографія
/ О.М. Бойко. – Умань : ВПЦ Візаві, 2016. – 252 с.

ISBN

У пропонованій монографії розкрито організаційно-педагогічні засади ліквідації неписьменності в Україні у 1920–1927 роках, з метою конкретизації яких виокремлено нормативно-правовий, змістово-процесуальний та педагогічний аспекти; визначено періодизацію розвитку ліквідації неписьменності; обґрунтовано особливості організації освітньої діяльності в закладах з ліквідації неписьменності в Україні у досліджуваній період; уточнено наукові знання про нормативно-правове забезпечення діяльності закладів з ліквідації неписьменності в Україні у досліджуваній період; висвітлено особливості підготовки педагогічних кадрів, ролі громадської та приватної ініціативи, педагогічної думки в розвитку ліквідації неписьменності як форми соціального виховання в Україні у 1920–1927 роках.

Для наукових працівників, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, які цікавляться історією педагогіки 1920–1927 років.

УДК

37(477)(09)(043.3)

ISBN
2016

ББК 37(09)(477)
© Бойко О. М.,

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. Ліквідація неписьменності в Україні у 1920–1927 роках як історико-педагогічна проблема	9
РОЗДІЛ 2. Розвиток ліквідації неписьменності в Україні у 1920-1927 роках	24
2.1. Початковий етап ліквідації неписьменності (1919 – перша половина 1921 р.....	24
2.2. Етап тимчасового згортання ліквідації неписьменності в Україні (друга половина 1921 – перша половина 1923 р.)....	37
2.3. Переломний етап ліквідації неписьменності (1923 – друга половина 1924 р.).....	49
2.4. Етап виходу із кризи в боротьбі з неписьменністю (1925–1926 р.).....	72
РОЗДІЛ 3. Педагогічні засади ліквідації неписьменності у 1920–1927 роках.....	94
3.1. Форми і методи навчання в закладах з ліквідації неписьменності у 1920–1927 рр.....	94
3.2 Навчально-методична література у навчально-виховному процесі ліквідації неписьменності.....	115
3.3 Підготовка кадрів ліквідаторів неписьменності.....	132
3.4 Основні чинники провалу плану ліквідації неписьменності до 10-х роковин Жовтневої революції (1925–1927 рр).....	147
ПІСЛЯМОВА.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	172
ДОДАТКИ.....	204

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВУНКЛН – Всеукраїнська надзвичайна комісія з ліквідації неписьменності

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок

ВНКЛН – Всеросійська надзвичайна комісія з ліквідації неграмотності

Головсоцвих – Головне управління соціального виховання

ГПО – Головного політико-освітнє управління УСРР

Губадмінвідділ – Губерніальний адміністративний відділ

КНС – Комітет незаможних селян

КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України

Наркомос, НКО – Народний комісаріат освіти

НКЛН – Надзвичайна комісія з ліквідації неписьменності

Раднарком, РНК – Рада народних комісарів

РКСМ – Радянський комуністичний союз молоді

Упрсоцвих – управління соціального виховання

ЦБК – Центральне Бюро краєзнавства

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюдної Комуністичної Партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії більшовиків України

ЦК РКП(б) 1918–1925 – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦСУ – Центральне статистичне управління

ПЕРЕДМОВА

Національна доктрина розвитку освіти, Закони України «Про освіту дорослих», «Про додаткову освіту», «Про безперервну освіту», Концепція освіти дорослих в Україні передбачають рівний доступ до здобуття якісної освіти та безперервності освіти, навчання протягом життя. Проте сьогодні у зв'язку із складною соціальною ситуацією набуває поширення так званий феномен «функціональної безграмотності», що є порушенням конституційної вимоги щодо обов'язковості загальної освіти в Україні для усіх громадян, відповідно до потреб різних верств населення, та забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя.

Сьогодні вже не викликає заперечень той факт, що досягненню успіху в реформуванні сучасної школи та вирішенню нагальних освітніх проблем сприяє ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка, творче осмислення та впровадження кращих надбань української освіти і педагогіки з метою оптимального поєднання класичної спадщини минулого та сучасних досягнень наукової думки, органічного зв'язку її з вітчизняною історією, культурою та педагогічним досвідом. У контексті означеного вище набуває актуальності удосконалення системи освіти дорослих, зокрема – шляхом врахування кращих надбань історико-педагогічного досвіду.

Значущим в історії вітчизняної педагогіки є процес ліквідації неписьменності, що припадає на 20–30-і роки ХХ ст. – період різноплановий та суперечливий. Тому аксіоматичним є переконання щодо необхідності докладного та всебічного вивчення історії даного історико-педагогічного, соціально-освітнього процесу загалом та його окремих аспектів, зокрема, організаційно-педагогічних засад ліквідації неписьменності (1920–1927 рр.). Наукове дослідження такого плану сприятиме усвідомленню сутності й сенсу цього історико-педагогічного процесу з метою пошуку нових шляхів розвитку національної системи освіти України, зокрема, подальшому удосконаленню теорії і практики освіти дорослих у контексті сучасної концепції безперервної освіти.

Загалом історико-педагогічному аналізу освітнього процесу в Україні періоду 20–30-х років ХХ ст. присвячені праці Н. Баловсяк, Л. Березівської, Л. Гаєвської, Н. Кротік, М. Кузьменко, О. Петренко, Л. Потапової, О. Сараєвої, О. Сухомлинської, Т. Цвірової та ін.

Серед перших публікацій, присвячених діяльності закладів з ліквідації неписьменності виокремлюються праці радянських

дослідників Л. Биргера, Л. Гибаддуліної, А. Іванової, А. Ісмаїлова, Н. Крупської, Т. Мусаєвої та ін. В Україні вивченням проблеми ліквідації неписьменності в період 20–30-х рр. ХХ століття займалися Ф. Аріпов, А. Воронець, Т. Коломієць, В. Куманєв та ін.

Заслужують на увагу наукові дослідження та розвідки сучасних учених, які розглядають цей феномен у контексті інших проблем історико-педагогічної науки – Л. Вовк («Історія освіти дорослих в Україні», 1994), В. Гололобова («Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках», 1998), Н. Гупана («Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект)», 2001), Н. Побірченко («Педагогічна й науково-просвітницька діяльність Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)», 2001), І. Козак («Історико-педагогічна характеристика українських букварів кінця ХІХ – початку ХХ ст.», 2004), Н. Коляди («Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)», 2004)», Л. Березівської («Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті», 2009) та ін.

Однак, історіографічний огляд проблеми дає підстави стверджувати про відсутність комплексного дослідження організаційно-педагогічних засад ліквідації неписьменності на території України у 1920–1927 роках як закономірного, об'єктивно зумовленого і цілісного процесу. У науковій літературі наявне лише фрагментарне висвітлення окремих аспектів цього соціокультурного явища, розрізнених як у науково-теоретичному, так і в хронологічному плані.

Вивчення стану розробленості досліджуваної проблеми дало змогу виявити *суперечності* між:

– замовленням держави на генерацію представників української нації, здатних навчатися упродовж життя, та недостатнім урахуванням кращих надбань вітчизняної освіти і педагогіки щодо організації освіти дорослих;

– значенням досвіду роботи закладів з ліквідації неписьменності в Україні у 1920–1927 роках та відсутністю системних праць з означеної проблематики.

Отже, важливість об'єктивного осмислення історичного досвіду процесу ліквідації неписьменності в Україні, необхідність реформування змісту освіти на основі творчого використання спадщини минулого та недостатня наукова розробленість проблеми і

зумовили вибір теми дослідження – „Ліквідація неписьменності в Україні в 1920–1927 роках”.

Хронологічні межі дослідження охоплені в монографії 20–30-і роки ХХ ст. Вибір нижньої межі (1919 рік) обумовлений початком процесу ліквідації неписьменності в Україні (УСРР) відповідно до Декрету від 26 грудня 1919 р. про ліквідацію неписьменності. Верхня межа (1927 рік) пов’язана із завершальним етапом плану ліквідації неписьменності – зобов’язанням ліквідувати неписьменність населення повністю до 10-ї річниці Жовтневої революції.

Територіальні межі описані в монографії відповідають адміністративно-територіальній належності українських земель у визначених хронологічних межах, а саме – території Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

Джерельну базу монографії становлять:

- документи уряду УСРР та СРСР щодо процесу ліквідації неписьменності;
- законодавчі акти та постанови центральних комітетів Всесоюзної Комуністичної партії більшовиків та Комуністичної партії України, урядів СРСР та УСРР;
- статистичні відомості, збірники документів, навчально-методична література, спогади, праці вітчизняних та зарубіжних науковців;
- праці державних і громадських діячів, провідних педагогів досліджуваного періоду;
- матеріали історико-педагогічних досліджень (автореферати, дисертації, монографії), довідково-бібліографічна література;
- педагогічні періодичні видання 1920–1927 років: «Геть неписьменність» (1924–1936 рр.), «Самоосвіта» (1920–1937), «За грамоту» (1920–1930), «На штурм неписьменності» (додаток до газети «Плуг і молот»), «Радянське будівництво» (додаток до газети «Вісті»), «Советская педагогика» (1937–1991 рр.) та ін.;
- документи, що зберігаються у фондах архівних установ: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, м. Київ (фонд №387 – Центральна комісія Всеукраїнського ленінського товариства «Геть неписьменність»), (фонд – № 166 Наркомосу УСРР), (фонд № 264 – Всеукраїнське правління

товариства «Друзі дітей» при Всеукраїнському ЦВК); Обласного архіву Харківської області, м. Харків (фонд № 200 – Правління Харківської спільноти поширення в народі грамотності 1869–1920 рр.), (фонд № 103 – Відділу народної освіти Харківського повітового виконавчого комітету Ради робочих, селянських та красноармійських депутатів); Обласного архіву Черкаської області (фонд № 410 – Товариство «Геть неписьменність»);

– матеріали фондів Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького; Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка; Національної історичної бібліотеки України; Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема, Інституту рукописів; Наукової бібліотеки Інституту історії НАН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки НАПН України та ін.

Монографія складається зі передмови, трьох розділів, висновків до розділів, післямови, списку використаних джерел та додатків.

Сподіваємося, що ґрунтовний аналіз організаційно-педагогічних засад ліквідації неписьменності в Україні в 1920–1927 роках сприятиме збагаченню сучасного історико-педагогічного знання.